

AGNIEŠKA JUZEFOVIČ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

PRINCIPINIS FENOMENOLOGIJOS NEUŽBAIGTUMAS, ATVIRUMAS IR TUŠTUMA

Constitutive Incompletion, Openness
and Emptiness in Phenomenology

SUMMARY

On the basis of phenomenological, hermeneutical and cultural-analytic methods, my article argues that phenomenology is an essentially incompleteness and that the phenomenological access to the world is multi-faceted and contextual. Phenomenology is presented as an open method, having no specific and discernible direction; it is a path that has no closure. One focus of the article are the variants of reduction and the shortcomings of transcendental reduction. In turn, arguments are introduced to show how phenomenological reduction determines an authentic, open and unconditional awareness of presumptions and prejudgments. In this context, the article discloses the problematic of intentional awareness and shows how this characteristic of awareness shapes the multi-vocal, open and contextual experience. Not the least, the article addresses the way that awareness of emptiness or „empty awareness“ is disclosed by phenomenological insight.

SANTRAUKA

Straipsnyje, remiantis fenomenologiniu, hermeneutiniu ir analitiniu metodais, nagrinėjamas principinis fenomenologijos neužbaigtumas, grindžiama mintis, kad fenomenologinė prieiga būna daugiaprasmė ir kontekstuali. Fenomenologija pristatoma kaip atviras metodas, niekuomet nežinantis, kur veda, arba kaip neturintis pabaigos kelias. Nagrinėjami skirtingi redukcijos variantai, išryškinami transcendentalinės redukcijos trūkumai ir parodoma, kaip fenomenologinė redukcija lemia autentišką, atvirą ir išankstinių nuostatų nenulemtą patyrimą. Nagrinėjama sąmonės intencionalumo problematika ir parodoma, kaip ši sąmonės savybė lemia patyrimo daugiaprasmiškumą, atvirumą ir kontekstualumą. Atskleidžiama, kaip fenomenologiniam žvilgsniui atsiveria tuštumos patyrimas.

RAKTAŽODŽIAI: fenomenologija, tiesioginė prieiga, redukcija, intencionalumas, tuštuma.

KEY WORDS: Phenomenology, direct approach, reduction, intentionality, emptiness.

Principinį fenomenologijos neužbaigtumą grindė jau jos pradininkas Edmundas Husserlis, plėtojo Martinas Heideggeris, Jeanas-Paulis Sartre'as, Romanas Ingardenas, Maurice Merleau-Ponty, Mikelis Dufrenne'as ir kiti fenomenologai. Toks neužbaigtumas išplaukia iš esminių metodologinių fenomenologijos nuostatų. Įvairių visuomenių ir epochų mąstytojai ir menininkai klausdavo, koks yra tikrasis Kelias – tyrinėjimas, refleksija, o gal praktika? Galimi įvairūs atsakymai: anot vienu, būtent tiesa (pažinimas) žmones padaro laisvus, todėl išsivadavimas glūdi gebėjime išvelgti „pačius daiktus“, „idėjas“ arba „pasaulio dėsnius“; kiti teigė, kad autentišką kelią nutiesia „adekvatūs jausmai“, dar kiti manė, kad „teisingas tikėjimas“. Kinų mąstyme – daoizme, konfucianizme,

čian budizmo mokyklose – protas ir jausmai buvo suvokiami kaip glaudžiai susiję, tradiciškai buvo siekiama jų darnos, daug dėmesio skiriama pašamonei ir širdies balsui. O Vakarų filosofijoje pirmuoju smuiku dažniausiai grojo protas ir racionalus ar empirinis pažinimas, išvyravo negatyvi Niekio samprata: jis buvo gretinamas su nebuvimu, negatyvia tuštuma, o mąstymas apie Niekį buvo suvokiamas kaip nieko (ne)mąstymas. Fenomenologai polemizuoja su tokia Niekio redukcija į nihilizmą, negatyvią tuštumą bei grindžia autentiško Niekio ir pozityvios tuštumos sampratą. Netgi pačią tiesą fenomenologai linkę sieti ne su racionali protu ar empirine tikrove, bet veikiau su „atviru, išslaptinančiu egzistavimu gyvenamajame pasaulyje.“¹

1. TIESIOGINIŲ IKIREFLEKSYVIŲ PRIEIGŲ SAVITUMAS

Fenomenologijos metodas yra pagrįstas neužbaigtumu, dviprasmiškumu, atvirumu ir tuštuma, todėl fenomenologija, pasak Merleau-Ponty, „niekada nežino, kur link eina.“² Mat fenomenologai domisi fenomenais, o pastarieji atsiskleidžia netikėtai, pirminės patirties, iki-objektiniame gyvenamajame pasaulyje (*Lebenswelt*), tad dėsninga, kad jie daug kalba apie tiesioginį, neturintį išankstinių nuostatų, pasaulio patyrimą. Husserlis tokį patyrimą pavadino *fenomenologine išvalga* (*Schau*) ir priešpriešino *pa-prastam regėjimui* (*Sehen*), kuris yra bejėgis norint išvelgti daiktus.³ Fenomenologai grindė prielaidą, kad būtent fenomenologinė išvalga leidžia esmingai prasiskverbti prie pačių daiktų.

Refleksyvus mąstymas ir moksliniai apibrėžimai yra antriniai patyrimo atžvilgiu, todėl fenomenologams jie nėra parankūs. Remiantis fenomenologine patyrimo samprata supančius daiktus ir savąjį kūną (*corpre propre*) žmogus patiria tiesiogiai ir suvokia kaip organišką visumą, priklausomą nuo konkrečių situacijų, tarkime, lipdydamas molį, skulptorius aiškiausiai jaučia pirštų galiukus. Taigi savojo kūno suvokimui svarbiausias yra ne intelektas, bet intencionali sąmonė-pasaulyje, kuri neatsiejama nuo patyrimo, glaudžiai susijusi su patirtimi, kūnu ir aplinkiniu pasauliu. Toks fenomenologijos metodo neužbaigtumas neleidžia visko nusakyti viena-reikšmiškai ir galutinai. Ir daoistų, ir fe-

nomenologų terpėje aptiksime neužbaigtų kūrinių, nes rašymas jų autoriams buvo tarsi pats gyvenimas, trunkantis tol, kol autorius neužbaigė savo paskutiniojo veikalo. Sartre'as teigė, kad galutinis žinojimas žmogui nepasiekiamas, žmogus yra paženklintas trūkumo, todėl veikiau linkęs kelti klausimus nei formuluoti atsakymus.⁴ Galbūt tokia prieiga lėmė, kad nemažai savo veikalų jis neužbaigė.

Fenomenologijoje vyrauja prielaida, kad patiriamame gyvenime (*vie perēue*) viskas vyksta iki žinojimo (*pré-savoir*), ikiprasminiame (*pré-sens*), tylaus žinojimo (*savoir silencieux*) lygmenyse. Ieškodami ikikalbinių, ikimokslinių prieigų, padedančių atsiverti pasauliui, fenomenologai skverbiasi prie autentiškos kalbos, kuri Merleau-Ponty veikale *Regima ir neregima* vadinama „pačių daiktų, miškų ir bangų garsais.“⁵ Neužbaigtumas tampa fenomenologijos privalumu, nes padeda į fenomenus žvelgti be išankstinių nuostatų, parodo, kad kiekviena mokslinė tezė yra „eidetinė“, todėl neuž-

baigta, o jos tyrinėjimas atveria fenomenų horizontus ir gelmes, kurios reikalauja kitų tyrinėjimų. Norint prisiskverbti prie „pačių daiktų“, reikia atsisakyti „ego“ ir įgyti tuščią sąmonę – atrasti Nieki (*le rien*) ar tuštumą (*le vide*), kuriuos persmelkia visa pasaulio įvairovė.⁶ Tokiai ikireflektyviai sąmonei būdingas siekis įveikti subjekto-objekto perskyrą ir išlaisvinti protą nuo visų formų.

Toks iki-mokslinis, neobjektiškas patyrimas yra sinestetiškas, neatsiejamas nuo savojo kūno, kuris, pasak Husserlio, „yra patyrimo mediumas, patyrimo organas, neišvengiamai įsivėlęs į visus patyrimus.“⁷ Tai reiškia, kad juslės yra persipynusios ir su kūnu, ir tarpusavyje bei sudaro vientisą sinestetinį mazgą, todėl gali keisti viena kitą. Sąsajos tarp juslių lemia, kad visos juslinės savybės (spalvos, linijos, gelmė, faktūra) suvokiamos kaip neatskiriamos. Toks juslių persilieėjimas akivaizdžiausiai pasireiškia menininkų kūryboje ir lemia, kad kiekvienas dailininko teptuko brūkštelėjimas turi atitikti daugybę sąlygų.⁸

2. FENOMENOLOGINĖ REDUKCIJA KAIP AUTENTIŠKO PATYRIMO SĄLYGA

Pastebėję, kad išankstinės nuostatos ir apgaulingos juslės trukdo išvysti pačius daiktus, Husserlis ir jo sekėjai ragina suskliausti pasaulio realumo prielaidą ir atlikti *fenomenologinę redukciją*, išvalančią sąmonę nuo įvairių stereotipų ir metafizinės-gamtamokslinės teorijos „balasto“. Pakeisdama regėjimo perspektyvą, tokia fenomenologinė redukcija padeda prisiskverbti prie neregimų

plotmių ir tuštumos. Redukcija prasideda nuo *epoche*, susilaikymo nuo sprendimų dėl pasaulio realumo, kuris padeda suskliausti teiginius apie daiktų egzistenciją ir žvelgti į juos kaip į *galinčius* egzistuoti. *Epoche* – tai susilaikymas nuo sprendimo, tarytum redukcijos iniciacija, nuoroda į patyrimą, o redukcija – *judesys*, kuriuo žmogus atmeta visas natūralias nuostatas tikrovės atžvilgiu, pa-

skatina refleksiją, sužadina „nuostabą pasaulio atžvilgiu“, ir taip, Eugeno Finko pastebėjimu, skatina nuolatinį patyrimo atnaujinimą, grįžimą prie pirmaprādės patirties.⁹ Husserlis teigia, kad redukcija patyrimui suteikia autentiškumo, paverčia jį pirmapradiškumo *ekvivalencija*, dvasišku buvimu „su pačia būtybe veidas į veidą“¹⁰. Tokia redukcija ir *epoche* padeda išvalyti sąmonę, tačiau nepaneigia nei mokslinių teorijų, nei pačios tikrovės.

Fenomenologijoje išskiriami skirtingi redukcijos variantai (fenomenologinė, eidetinė, transcendentalinė), kurie veda prie skirtingų Niekio ir tuštumos pavidalų. Husserlis bandė grįsti itin griežtą transcendentalinę fenomenologiją ir išvalyti filosofiją nuo bet kokios antropologijos, nes, esą, tik taip įmanoma atskratyti naiviai natūralistinės nuostatos, suskliausti prielaidą, kad pasaulis yra duotas iš anksto (*vorgegebenen Welt*) ir išvysti daiktą kaip tokį.¹¹ Prie transcendentalinės redukcijos buvo priartėjęs ir Sartre'as, redukciją taikęs grynajam Aš, o sąmonėje neradęs jokio subjekto: psichologinį subjektą jis pavertė sąmonės objektu, o transcendentalinį subjektą laikė tiesiog psichologinio subjekto pagimdyta fikcija.¹² Ieškodamas tokio grynojo Aš, jis tarytum išvalo sąmonę, pašalina iš jos savastį, turinį, grindžia mintį, kas sąmonė tėra ateities projektas, o ateitis tikrovėje neegzistuoja, todėl yra niekas. Tokia redukcija esą parodo, kaip transcendentalinė sąmonė geba kurti iš Niekio, lemia patyrimo autentiškumą, padeda išvengti saviapgaulės, kuri įprastą sąmonę nutolina nuo tikrovės.¹³

Taip Husserlis ir Sartre'as redukcijos pagalba skverbėsi prie grynosios, visiškai tuščios ir skaidrios sąmonės, tačiau toks transcendentalinis idealizmas nepasiteisino ir buvo atmestas, o Husserliui teko pripažinti, kad visiška redukcija yra neįmanoma ir niekada nepavyks atsisakyti visų nuostatų, lydinčių patyrimą ir nukreipiančių žvilgsnį. *Karteziškoiose meditacijose* jis teigia, kad sąmonė ir ego nebūna visiškai tušti, nes juose visuomet liks tam tikras, redukcijai nepasiduodantis likutis, pavyzdžiui, įpročiai.¹⁴ Nors reflektuotą įprotį įmanoma įveikti, tačiau jis lieka intencijos pavidalu, o tai lemia, kad redukcija nebūna visiška. Husserlio mokinys Ingardenas vienas pirmųjų kritikavo transcendentalinio idealizmo sampratą ir parodė jos vidinį prieštarumą.¹⁵ Vėliau Merleau-Ponty ir kiti fenomenologai pabrėžė „pasaulio neskaidrumą sąmonei“ ir teigė, kad sąmonės neįmanoma iki galo ištuštinti, tad visuomet liks koks nors fenomenologinis likutis, o pasaulis patyrimui niekuomet nėra permatomas iki galo (vienu metu matoma tik maža visumos dalis), todėl absoliuti redukcija yra neįmanoma.

Paminėtina, kad Tolimųjų Rytų mąstytojai atlikdavo judesį, iš dalies panašų į fenomenologinę redukciją, tačiau jis galėdavo būti net radikalesnis nei transcendentalinė redukcija: daoistai ir jiems idėjiškai artimi budizmo, čan, dzen mokyklų atstovai išgrynindavo sąmonę nuo bet kokios refleksijos, siekė tuščios sąmonės, kurios netrikdytų jokios mintys ar troškimai. Tačiau, skirtingai nei Husserlis ar Sartre'as, daoistai nesirėmė

dualistine pasaulio samprata. Daoistai, o taip pat čan, dzen mokyklų atstovai daug kalbėjo apie vientisą, tuščią sąmonę, kurios „neužteršia“ jokia refleksija – ji apskritai nesiskiria nuo refleksijos, tad pasprunka nuo savistabos ir fenomenologinio aprašymo. Rytų mąstymo tradicijose grindžiama tuščios sąmonės samprata patraukdavo Vakarų fenomenologų dėmesį: „Čia yra intuicija, kuri „neregį nieko“, mąstymas, kuris „nemąsto nieko“, bekūnis Vienis, amžinoji substancija, tyla ir didybė, neprilygstama kontempliacija, mistinis Dievo vardas, amžinai skambanti *om* balsis – visa tai, kas yra tuščia ir peržengia sąmonės ribas.“¹⁶ Tokia „tuščia tarytum veidrodis“

sąmonė nieko nesužinotų apie daiktą, padėtą prieš veidrodį, nes nei refleksija, nei veidrodis neparodo jo savybių, o tai reikštų, kad savirefleksijos tyrimai nieko negalėtų pasakyti apie pačią sąmonę. Taip Rytų mąstymo tradicijose populiarūs sąmonės-veidrodžio metafora padeda išryškinti poleminius aspektus Husserlio, Sartre'o ir net Merleau-Ponty sąmonės fenomenologijoje: fenomenologai viliasi perprasti sąmonės prigimtį tiesiog siekdami fenomenus aprašyti be išankstinių prielaidų – taip, kaip jie pasireiškia sąmonėje. Remiantis budistinėmis ir daoistinėmis prielaidomis, toks fenomenologų judesys galėtų atrodyti vidujai prieštaringas.

3. FENOMENOLOGINIS NEUŽBAIGTUMAS IR SĄMONĖS INTENCIONALUMAS

Tačiau šioje vietoje fenomenologams padeda sąmonės intencionalumas, kuriam jie skyrė daug dėmesio. Fenomenologai pabrėžia, kad sąmonė yra nukreipta į kokį nors objektą, ji visada yra *ko nors* sąmonė, *ko nors* suvokimas. Atitinkamai ir kiekvienas sąmonės aktas, Ingardeno pastebėjimu, yra aktyvus ir kuria naujus intencionalius objektus.¹⁷ Sartre'as teigia, kad sąmonė gimsta kaip „*nukreiptumas į būtį, esančią anapus jos*.“¹⁸ Kitais žodžiais tariant, kiekvienas *cogito* (mąstymas) yra nukreiptas į *cogitatum* (mąstinį). Vakarų filosofinėje tradicijoje fenomenologinė sąmonės intencionalumo samprata buvo nauja ir originali, tačiau labai artimų idėjų galima aptikti Rytų mąstymo tradicijose. Tarkime, budistų filosofas Nagardžuna teigė, kad psichinės būsenos atsiranda ne atsitiktinai, bet kyla iš

ankstesnių intencijų sekos, o fizinis veiksmas (judėjimas, kalbėjimas) yra dvigubai intencionalus, nes apjungia minties ir veiklos intencijas.¹⁹ Fenomenologams artimų sąmonės intencionalumo interpretacijų galima aptikti ir klasikinėje kinų mąstymo tradicijose.²⁰

Toks intencionalus žvilgsnis visada yra nukreiptas į *kokį nors* konkretų objektą, o visa kita tarytum lieka suvokimo horizonte, kuris įkūnija neregimumą, atvirumą, tuštumą. Kalbant fenomenologiniu žargonu, horizontu tampa viskas, į ką nekreipiamas tiesioginis žvilgsnis, kas nepatenka į dėmesio lauką. Anapus mūsų dėmesio ribų besitęsianti tuštuma aprepia tiek paties stebimo objekto savybes, į kurias šiuo metu nekreipiamas dėmesys (vidinis patirties horizontas), tiek viską, kas lieka anapus stebimo objekto (iš-

orinis patirties horizontas). Fenomenologai pabrėžia, kad apie fone liekančius daiktus dažniausiai negalvojama, nes jie yra savaime suprantami, tarkime, įžengdami į patalpą, tikimės joje aptikti grindis, tačiau apie jas visiškai negalvojame ir nustebtume išgirdę klausimą, ar tikrai tikimės jas aptikti. Tokie horizonte liekantys daiktai mums įdomūs tuo, kad jie lieka anapus intencionalaus dėmesio ir implikuoja sąmonės situatyvumą bei joje glūdinčias tuštumos plotmes.

Taigi suvokėjas gali kontempliuoti ne tik tiesiogiai matomą patiriamo fenomeno „paviršių“, bet ir daugybę aspektų, su kuriais šis yra susijęs, o tai lemia patyrimo *paslaptį* ir *daugiaprasmiskumą*. Pasaulis, Merleau-Ponty pastebėjimu, niekada nėra konstitutas iki galo, todėl žmogus yra atviras „galimybių begalybei“, o gyvenamasis pasaulis negali jo inkorporuoti visiškai.²¹ Juk ir pats žmogaus kuriamas gyvenamasis pasaulis „yra judrus, su atviru prasminiu horizontu.“²² Tokiame gyvenamajame pasaulyje viską patiriame intencionaliai, o intencionaliam patyrimo kiekvienas fenomenas nurodo į daugybę kitų, todėl žmogus visada suvokia daugiau negu šią akimirką gali matyti. Toks žinojimas padeda adekvačiai interpretuoti aplinkinius daiktus, pvz., suvokti, jog priešakyje yra tikras stalas, o ne dvimatis jo maketas, numanyti, kad pamatytas iš kitos pusės, šis stalas turėtų atrodyti kitaip.²³ Toks žinojimas žmoguje glūdi kaip savaime suprantamas ir dažniausiai nereflektuojamas. Intencionalumas ypač būdingas estetiniam patyrimui, nes juslinės kokybės (spalvos, garsai ir t.t.), kuriomis jis remiasi, ypač stipriai perspina, o

kiekvienos jų suvokimas suponuoja daugybę fone liekančių aspektų. Intencionalioje, ikūnytoje, į pasaulį įsivėlusioje sąmonėje perspina tuštuma ir pilnatvė – tuštuma yra pilna, o pasaulis ir pilnatvė – tušti. Tokie sąmonė yra atvira dabarčiai, peržengia subjekto-objekto dualizmo ribas ir aprėpia abi šias priesybes, taip tarytum įveikdama Sartre'ui būdingą visiškai perregimos sąmonės ir nepažinių daiktų savyje dualizmą.

Toks sąmonės intencionalumas atveda prie tuščių intencijų, neaktualizuotų, todėl tuščių tikrovės plotmių. Fenomenologai pabrėžia, kad tuščios intencijos yra tik numanomos, išivaizduojamos tik apytiksliai. Kaip pavyzdį Husserlis analizuoja teiginį $2+2=4$, kuris gali kilti iš tiesioginės intuityvios išvalgos arba kaip simbolinio mąstymo vaisius, ir tuomet jis bus tuščia intencija.²⁴ Spalvą taip pat galima regėti tiesiogiai arba galvoti apie ją simbolinėje tuščioje intencijoje. Tokiu atveju spalva ar skaičius tėra numanomi. Plėtojęs tokią tuščių intencijų sampratą, Sartre'as kritikuoja Husserlį už tuščių intencijų gretinimą su daiktais ir teigia, kad intencijos yra tuščios tiek, kiek „savo medžiagą suvokia kaip neegzistuojančią.“²⁵ Taigi tuščios intencijos yra nukreiptos į kažką, kas dar neįvyko, kas tėra numanoma. Viena tuščių intencijų yra dėmesingumas, kuris padeda „atsigręžti į stebimą objektą, leisti prabilti pačiam fenomenui.“²⁶ Dėmesingumas patyrimui, kuris padeda užčiuopti fenomenus – tai dar „tuščia“, bet jau apibrėžta intencija. Jis reikalauja išgryninti, ištuštinti sąmonę nuo išankstinių prielaidų, nuostatų bei atsiverti galimybių įvairovei.

4. NIEKIO IR TUŠTUMOS ATŠIVĖRIMAS FENOMENOLOGIJOJE

Fenomenologijoje kiekviena patirtis gali įvesti Niekį (Nebuvimą). Prisiminime Sartre'o tezę, kad netgi žmonių minioje, tirštoje būtyje, galima susidurti su tuštuma ir patirti jos atvertį. Kaip tokioje situacijoje gali atsiverti tuštuma? Iš Sartre'o autobiografijos *Žodžiai* sužinome, kad tokio pobūdžio tuštumos patirtį autorius išgyveno jau ankstyvojoje vaikystėje, kai renginio, vykusio senelio įsteigtame *Gyvuųjų kalbų institute*, metu suvokė, kad kai ko trūksta. Nors salę pripildė šventėje dalyvavę žmonės, tačiau būtent vieno asmens nebuvimas berniukui atvėrė tuštumos patirtį: „Trūko tikslai pono Simono. Pakako vien ištartti jo vardą, ir į šią perpildytą salę tartum peilis įsmigo tuštuma.“²⁷ Tokiu būdu, suvokęs, kad salėje nėra vieno, tačiau esminio ir nepakartojamo asmens, būsimasis filosofas patyrė tuštumą. Tokių pojūčių jis vėliau reflektavo kalbėdamas apie tuštumą, kuri gali atsiverti žmonių pripildytoje patalpoje, pačiame šurmulyje. Įeidami į kavinę ir norėdami ten sutikti draugą, visus patalpoje esančius daiktus tarytum redukuojame į foną, kuriame turėtų pasirodyti ieškomas draugas. Toks judesys yra įniekinimas (*néantisation*), Niekio, Nebūties nuojauta. Filosofas pastebi, kad jei staiga išvystume ieškomą draugą, tuomet kiti kavinės lankytojai, darbuotojai ir visas interjeras automatiškai grįžtų į savo vietas, tačiau kol Pjero nepamatome, visa kavinė lieka tarytum sustingusi fono būsenoje.²⁸ Taigi neigimas, anot Sartre'o, yra tiesioginė Pjero nesaties

įžvalga. Pats neigimas dar nesąlygoja nebūties, šiuo atveju jis yra prasmingas tik todėl, kad Pjerui būdinga lankytis šioje kavinėje. Taigi vadindami kavinę tuščia, tiesiog turime omenyje, kad joje neaptikome tų, kurių ieškujome.

Įdomu tai, kad savo paties tapatybę Sartre'as apibrėžia per negatyvius išskyrimus, nebuvimą, nes, dar kūdikystėje netekęs tėvo, jis jautėsi esantis niekieno, neturintis savo vietos, todėl neišstengė savęs steigti pozityviai, per daiktus, liko tarytum abstrakcija.²⁹ Taigi savo tapatybę filosofas jau nuo vaikystės suvokė kaip tuščią, efemerišką, tarytum neegzistuojančią. Kiti jam atrodė esantys tikros, autentiškos būtybės, tačiau tik ne jis pats: „Liuksemburgo sodo akmenėliai, ponas Simono, kaštonai, Karlemami [seneliai – A. J.] – tai buvo būtybės. O ne aš: aš nebuvau nei toks patvarus, nei toks gilus, nei toks neižvelgiamas. Aš buvau niekas, buvau beviltiškai perregimas.“³⁰

Galbūt toks tapatybės efemeriškumas ir negebėjimas savyje užčiuopti jokio esminio pagrindo vėliau filosofui padėjo suformuluoti garsiąją tezę, kad egzistencija yra ankstesnė už esmę, todėl žmogus pasmerktas laisvei, egzistenciniam neapibrėžtumui. Tokių judesių Sartre'as aptinka būtent žmoguje, kuris neturi apibrėžtos esmės, todėl yra paženklintas trūkumu, yra Niekio šaltinis, „būtis, per kurią Niekis ateina į pasaulį.“³¹ Būtent žmoguje glūdintis Niekis ir įniekinimo (*neantizacija*) judesys sąmonę susieja su laisve, atskleidžia egzistencijos pirmenybę esmės atžvilgiu: būdamas

neapibrėžtas, žmogus yra niekas (*rien*), jį gaubia tuštuma ir neapibrėžtumas, ir tik egzistuojamas jis save suformuoja ir apibrėžia. Tokia egzistencijos laisvė, apie kurią kalba Sartre'as, atveria bauginančias tuštumos perspektyvas, vienatvės pojūtį, atima bet kokią tvirtą pagrindą – vertybes, Dievą. Niekio ir tuštumos sąvokos čia siejasi su ateistine Sartre'o filosofijos orientacija arba netiesiogiai implikuojamos iš Dievo nebuvimo prielaidos. Toks Sartre'o Niekis, K. Nishitani pastebėjimu, yra glaudžiai susijęs su žmogaus *ego* – tai tarytum „siena, išskylanti *ego* pamatuose, tarytum

tramplinas po *ego* kojomis.“³² Tačiau toks „tramplinas“ tarytum uždaro *ego* savyje ir pasmerkia jį vienišumui. Prisiminkime, kad daoistų, čan, dzen tradicijose negatyvi tuštuma ir Niekis pasireiškia tik tarpinėje, netobuloje sąmonės būsenoje, kurią siekiama įveikti pakeliui į absoliučią tuštumą, bedugnę. O Sartre'as nekalba apie mus dominančią pozityvią tuštumą, bet skverbiasi į naikinančios sąmonės mechanizmą: sąmonė naikina save, tačiau negali to padaryti iki galo, todėl, užuot priartėjęs prie autentiškos tuštumos, žmogus aptinka vienatvę, šleikštulį.

IŠVADOS

Fenomenologai Husserlis, Heideggeris, Merleau-Ponty kritikuoja Vakarų filosofijoje vyraujančias subjekto-objekto, sąmonės-pasaulio perskyras. Jie grindžia sąmonės kontekstualumą, atvirumą ir neužbaigtumą, kuriuos lemia jos sąsajos su aplinkiniu pasauliu ir savuoju kūnu. Fenomenologai atmets subjekto-objekto, sąmonės-pasaulio perskyrą, gilinasi į ikūnytą bei įpasaulintą sąmonę, grindžia prielaidą, kad sąmonės buvimas priklauso nuo fenomeno buvimo, todėl sąmonė negali būti sau tapati, skaidri ir visiškai pozityvi. Fenomenologai domisi sąmone, kuri yra panirusi į buvimą: Heideggeris gilinosi į bendriausias tokio panirimo struktūras, o Merleau-Ponty ir Dufrenne'as nagrinėjo konkrečius jo būdus. Jie atmets visišką redukciją ir pripažįsta fenomenologinį likutį. Taigi tuštuma Vakarų fenomenologijoje siejama ne su gry-

numu ir skaidrumu, bet veikiau su išankstinių nuostatų nebuvimu, kontekstualumu ir daugiaprasmiškumu, o daoizme tuštuma gali būti siejama su visais minėtais aspektais. Redukcijos pagalba suskaidžiama natūrali nuostata, žvelgiama nesuinteresuotu žvilgsniu, objektas regimas kaip „pats daiktas“ (Husserlis, Heideggeris) ar „fenomenas“ (Merleau-Ponty). *Epoche* ir redukcijos judesiams ypač palankus estetiškas žvilgsnis, kuris kasdienio pasaulio daiktus atskiria nuo utilitarinės ir pažintinės reikšmės. Tiek estetiniam, tiek fenomenologiniam redukcijos paveiktam žvilgsniui būdinga kondensuotumas, nukreiptumas į „pačius daiktus“, vientisumas, gebėjimas neskaidyti regimo daikto į sudedamąsias dalis. Toks žvilgsnis yra tiesioginis, ankstesnis už refleksiją, todėl išvengia išankstinių nuostatų ir mąstymo stereotipų.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Tomas Kačerauskas. *Tikrovė ir kūryba. Kultūros fenomenologijos metmenys*. – Vilnius: Technika, 2008, p. 24.
- 2 Maurice Merleau-Ponty. *Phénoménologie de la perception*. – Paris: Gallimard, 1945, p. XVI.
- 3 Edmund Husserl. Ideen zur reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie // *Husserliana*. – Haag, 1971, S. 103.
- 4 Jean-Paul Sartre. *L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. – Paris: Gallimard, 1943, p. 37–39.
- 5 Maurice Merleau-Ponty. *Le Visible et l'Invisible* (Suivi de notes de travail). – Paris: Gallimard, 1964, p. 204.
- 6 Ten pat, p. 77–78.
- 7 Edmund Husserl. Material Things in Their Relation to the Aesthetic Body. // *The Body*, ed. D. Welton. – Oxford: Blackwell, 1999, p. 12.
- 8 Maurice Merleau-Ponty. Cézanne's Doubt. // *The Merleau-Ponty Aesthetic Reader*, ed. G. A. Johnson. – Evanston: Northwestern University Press, 1993, p. 65.
- 9 Eugene Fink. Die phänomenologische Philosophie Edmund Husserls in der gegenwertigen Kritik. // *Kantstudien*, 1933, S. 331.
- 10 Edmund Husserl. *Karteziškosios meditacijos*. – Vilnius: Aidai, 2005, p. 18.
- 11 Edmund Husserl. Phänomenologie und Anthropologie. // *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol I, Nr. 1, 1941, p. 8.
- 12 Jean-Paul Sartre. *The Psychology of Imagination*. – New York: Washington Square Press, 1966, p. 23, p. 25.
- 13 Jean-Paul Sartre. *L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. – Paris: Gallimard, 1943, p. 107.
- 14 Edmund Husserl. *Karteziškosios meditacijos*. – Vilnius: Aidai, 2005, p. 83–84.
- 15 Žr.: Tomas Sodeika. R. Ingardenas – E. Husserlio transcendentalinio idealizmo kritikas // *Problemos*, nr. 25, 1980.
- 16 Maurice Merleau-Ponty. *Signs*. – Evanston: Northwestern University Press, 1964, p. 136.
- 17 Roman Ingarden. *Spór o istnienie świata*. T. II, wyd. 2. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1961, p. 34.
- 18 Jean-Paul Sartre. *L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. – Paris: Gallimard, 1943, p. 28.
- 19 Nāgārjuna. *The Fundamental Wisdom of the Middle Way: Nagarjuna's Muḥamadhyamakakārikā*, ed. J. L. Garfield. – Oxford University Press, 1995, p. 43–44.
- 20 Žr.: Xian Zhang. Husserlian Intentionality and the Chinese Concept of "Mind". // *Journal of Chinese Philosophy*. – Nr. 20:1, 1993, p. 29–42. Šis autorius sugretina ir lygina fenomenologinę intencionalią sąmonę ir kinų mąstymo tradicijose populiarią sąmonės sampratą.
- 21 Maurice Merleau-Ponty. *Phénoménologie de la perception*. – Paris: Gallimard, 1945, p. 517.
- 22 Tomas Kačerauskas. *Tikrovė ir kūryba. Kultūros fenomenologijos metmenys*. – Vilnius: Technika, 2008, p. 60.
- 23 Maurice Merleau-Ponty. *Éloge de la philosophie*. – Paris: Gallimard, 1953, p. 216–217.
- 24 Edmund Husserl. *Idea fenomenologiji. Pięć wykładów*. – Warszawa, 1990, p. 72.
- 25 Jean-Paul Sartre. *L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. – Paris: Gallimard, 1943, p. 62.
- 26 Dufrenne Mikele. *The Phenomenology of Aesthetic Experience*. – Evanston: Northwestern University Press, p. 386.
- 27 Jean-Paul Sartre. *Ženkliai*. – Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2000, p. 95.
- 28 Jean-Paul Sartre. *L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. – Paris: Gallimard, 1943, p. 44.
- 29 Jean-Paul Sartre. *Ženkliai*. – Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2000, p. 91.
- 30 Ten pat, p. 94.
- 31 Jean-Paul Sartre. *L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. – Paris: Gallimard, 1943, p. 59.
- 32 Nishitani Keiji. *Religion and Nothingness (Shūkyō to wa nani ka?)*. – Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1983, p. 33.